
İHSÂN ABBÂS, TÂRİHU'L-EDEBÎ'L-ENDELÜSÎ: ASRU SİYÂDETİ KURTUBA (BEYRUT: DÂRÜ'S-SEKÂFE, 1969)

IHSÂN ABBÂS, THE LITERARY HISTORY OF al-ANDALUS: THE ERA OF CÓRDOBA'S DOMINANCE (BEIRUT: DÂR al- SEKÂFA, 1969)

Zeynel Abidin SOYSAL

Şırnak Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri

abidinsoysal@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5086-8022

Atf Gösterme: SOYSAL, Zeynel Abidin, "İhsân Abbâs, Târîhu'l-Edebî'l-Endelüsî: 'Aşru Siyâdeti Kurtuba (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1969)" *Agri İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Temmuz 2025 (16), s. 69-75.

Geliş Tarihi:

28 Nisan 2025

Kabul Tarihi:

11 Haziran 2025

©2025 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Endülüs, İslam tarihi ve medeniyetini temsil eden önemli bir coğrafyadır. Birçok alanda Doğu dünyasını takip etse ve ondan etkilense de farklı açılardan kendine has bir yapı inşa etmeyi başarmıştır. Arap edebiyatı ve tarihi de bu alanlardan biridir. İhsân Abbâs'ın, Emevilerin idare ettiği döneme denk gelen (136-399/756-1009) yıllarını kapsayan Târîhu'l-Edelî'l-Endelüsî: 'Aşru siyâdeti Kurtuba eseri bir yandan Endülüs'ün şiir, nesir ve edebî tenkit tarihini ortaya koyarken öbür taraftan bölgenin özgün edebî birikimine ışık tutmaktadır. Kitabı okuyan kişi Endülüs'ün öne çıkan birçok şair, münekkî ile nesir üstadı ve eserini dakik bir tahlil ve mukayeseler eşliğinde yakından tanıma fırsatı bulacaktır. İslam edebiyat birikimine dair bütüncül bir tasavvur için bu türden birincil kaynak niteliğindeki kitaplara başvuru elzemdir. Bu çalışma, özellikle ülkemizde erken dönem Endülüs edebiyat tarihi araştırmalarında söz konusu eserden ciddi anlamda istifade edilebileceğini ortaya koyma amacındadır. Bu gayeyle kitabın bölümleri sırasıyla ortaya konmuş, her bölümün temel noktaları vurgulanmış ve gerekli görülen yerde eserin tertibi ve tespitler konusunda yazara bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Endülüs Emevilerin yaklaşık 400 yıllık edebiyat tarihini ortaya koymak gibi zor bir hedefe odaklanan bu eserin üslup, tertip ve tespitler konusunda genel anlamda başarılı olduğu söylenebilir. Öbür taraftan yazarın Endülüs'ün bu birikimini tahlil sürecinde Doğu edebiyatıyla etkileşimini takip etmesi, bu yönde önemli mukayeseler yapması ve her bölgenin kendine has karakteristiğini ortaya koyması, esere daha büyük bir hüviyet kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belagati, Edebî Tenkit, Şiir, Nesir, Endülüs Arap Edebiyatı, İhsân Abbâs.*

Abstract: al-Andalus is an important region that represents Islamic history and civilization. Although it followed and was influenced by the Eastern world in many areas, it managed to build a unique structure from different perspectives. Ihsân Abbâs's work The Literary History of al-Andalus: The Era of Córdoba's Dominance which covers the years corresponding to the Umayyad rule (136–399/756–1009), not only presents the history of poetry, prose and literary criticism in al-Andalus, but also sheds light on the region's unique literary heritage. A reader of this book will have the opportunity to closely become acquainted with many of al-Andalus's prominent poets, critics, masters of prose, and their works, through meticulous analysis and comparisons. Consulting such primary source works is essential for forming a comprehensive understanding of the literary heritage of Islamic civilization. This study aims to demonstrate that the aforementioned work can be significantly utilized in early Andalusian literary history research, especially in our country. For this purpose, the chapters of the book have been presented in order, the main points of each section have been highlighted, and, where deemed necessary, some criticisms have been directed at the author regarding the structure and findings of the work. It can be said that this work, which focuses on the challenging goal of presenting the nearly 400-year literary history of the Umayyads of al-Andalus, is generally successful in terms of style, organization, and observations. On the other hand, the author's effort to trace the interaction of Andalusian literature with Eastern literature during the analysis of this rich legacy, to make significant comparisons in this regard, and to reveal the unique characteristics of each region has added greater value and depth to the work.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Literary Criticism, Poetry, Prose, Andalusian Arabic Literature, Ihsân Abbâs.*

GİRİŞ

1920 yılında Filistin’de doğan İhsân Abbâs, 2003 yılında Ürdün’de vefat etmiştir. Abbâs Arap edebiyatı ve tarihi ile edebî tenkitlete temayüz etmiş bir şahsiyettir. *Fennü ’ş-şi’r ve Târihu’n-naqdi’l-edebe’i inde’l-’Arab* gibi alana dair oldukça önemli eserler kaleme alan Abbâs, aynı zamanda Endülüs edebiyat tarihi ve tenkidiyle de ilgilenmiştir. Abbâs, konuyla ilgili önce *Târihu’l-edebe’i’l-Endelüsü: ’Aşru siyâdeti Kûrtuba* sonra da *Târihu’l-edebe’i’l-Endelüsü: ’Aşru’l-’Tavâ’if ve’l-Murâbiûn* eserini telif etmiştir. Biz bu çalışmada ilk eserini incelemeye tabi tutacağız.

Kitabın Bölümleri ve Tahlili

Abbâs’ın bu eseri Endülüs Emeviler’in hakimiyeti ve hilafeti altında geçen ve Kurtuba’nın başşehir oluşu dönemin (136-399/756-1009) edebiyat tarihini ortaya koyma uğraşındadır. Kitabı “Genel Mukaddime”, “Bu Asırdaki Endülüs Şiiri”, “Bu Asırdaki Endülüs Şairleri”, “Bu Asırdaki Endülüs Nesri” ve “Mülhakât” başlıklarından oluşmaktadır. Mukaddimedede öncelikle bu dönemin siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik yapısından söz eder. Ona göre sosyal açıdan oldukça rahat bir toplum olan ve medeniyet bakımından hızla gelişen Endülüs, mezhep konusunda ilginç biçimde çoğunluğu itibariyle katı Maliki mezhebini benimsemiştir. Abbâs’a göre her ne kadar Endülüs edebiyat birikimi, içinde bulunduğu coğrafyadan etkilense ve gündün güne Endülüslü veya Mağribli olma kimliği güçlense dahi bu birikim, Meşrik/Doğu edebiyat birikimiyle sarsılmaz bir bağa sahip olup ondan tam anlamıyla ayrı, müstakil bir yapı tesis edememiştir. Çünkü ortak medeniyete sahip iki bölge olmanın yanında Endülüs, Doğu’yu dînî ve ilmî anlamda her zaman temel kaynak kabul etmiştir. Ancak bu edebiyatın kendine has meziyetlerinin olmadığını ve Doğu edebiyat birikiminin kör bir taklidi olduğunu düşünmek bir hatadır (s. 39-40). Abbâs Endülüs nesir ve yazı sanatından kısa bir şekilde bahsettiğini zira Endülüs nesir yapısının sonraki asırda şekillendiğini belirtir. Abbâs, İbn Hazm’ın kaynak bakımından eseri üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu, zira onun hem bizzat bu dönemin tarihini yazdığını hem de şahsiyetiyle bu dönemin en büyük temsilcilerinden biri olduğunu vurgular (s. 9). Abbâs’ın eserini okuyan kimse İbn Hazm’a dair bu tespitini açık bir biçimde müşahade edebilir.

Abbâs “Bu Asırdaki Endülüs Şiiri” başlığında temelde üç konuyu ele alır. Sırasıyla Endülüs şiirinin gelişimine tesir eden etkenleri, Endülüs şiirinin öne çıkan en önemli konularını ve Berberî fitnessinin Endülüs şiiri ve edebiyatı üzerindeki etkisini irdeler. Ancak konulara giriş yapmadan evvel “Endülüs şiiri veya nesri” terkiibinden ne anlamak gerektiği yönünde önemli bir hususa değinir. Ona göre “Endülüslü” ifadesinden her ne kadar öncelikle Endülüs’te doğmuş ve burada yaşamış kişiler anlaşılırsa da meseleyi tamamen bu şekilde anlamak doğru değildir. “Endülüslü” ifadesi esasında Endülüs’e nispet manasına tamamen vefa gösterenleri kapsamına almaktadır. Bu yüzden Abbâs, “İbn Hânî (ö. 362/973) Endülüs şairleri arasında mı işlenmeli?” veya “Ebu Ali el-Kâlî’nin (ö. 356/967) mirası Meşrikli mi sayılmalı?” gibi konuyla ilgili önemli sorular sorar. Bu bağlamda İbn Hazm’ın Endülüs’e hicret eden muhacirleri ve birikimlerini “Endülüslü” kabul ettiğini belirtir (s. 43-47). Abbâs’a göre

Endülüs şiiri gerçekte hicri 200 yılı itibariyle teşekkül etmeye başlar. Bu ise Doğu şiirinin Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ve Ebu Nüvâs'ın (ö. 198/813 [?]) tecdîd çabalarına ve Ebu Temmâm (ö. 231/846) ile Buhtürî (ö. 284/897) arasındaki tartışmalara şahit olduğu döneme denk gelmektedir. Bu yüzden ona göre Endülüs şairleri, Câhiliye şiirini ve kadîm-muhdes ayrımını bilseler dahi temelde muhdes şairleri örnek almışlardır (s. 47-48). Abbâs'a göre Endülüs şiirinin teşekkülü temelde üç etkenle izah edilebilir: Edîb tabakasının çabaları, şarkî hareketi ve gelişimi ile Endülüs'teki kültürel kalkınma (s. 48). Abbâs'ın sayfalar boyunca (s. 48-90) tahlil ettiği bu üç etkenle temel hedefi oldukça önemli bir hususu ortaya koymaktır. Buna göre Endülüs edebiyatı bir yandan Doğu'dan gelen Ebu Ali el-Kâlî gibi dil ve edebiyat alimleri veya Ziryâb (ö. 238/852) gibi musikî üstatlarından veyahut Doğu'ya gidip oranın birikimini Endülüs'e taşıyan alimler üzerinden Meşrik edebiyat anlayışını tevarüs etmeye devam ederken öbür taraftan yavaş yavaş kendi özgün yapısına kavuşmaya başlamıştır. Abbâs'a göre özellikle Endülüs'te ortaya çıkan muvaşşah ve zecel (s. 88-89) şiir türleri mezkûr özgünlüğün en önemli ve somut kanıtları olarak değerlendirilebilir. Ona göre Endülüs'ün bu seviyeye ulaşmasını temin eden en önemli simalar hem dînî hem fennî ilimlerin tedrisine ve telifine müthiş derecede teşvik eden halife el-Müstansır-Billâh el-Hakem (st.350/961) ve babası III. Abdurrahmân'dır (st.300/912). Abbâs, Endülüs'ün şiir, nesir ve edebî tenkit açısından ulaştığı telif birikimini göstermek adına konuyla ilgili kitap listesi de aktarır (s. 80). Abbâs'ın Endülüs'teki kültürel ve ilmi kalkınmayı anlatırken edebiyatla doğrudan ilişkili olmayan mevzuları biraz fazla uzun tuttuğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple okuyucu kitabı okurken detaylarda boğulma ve ana mevzudan kopma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Endülüs şiirinin öne çıkan önemli konuları başlığında Abbâs siyaset, tabiat, içki, zühd ve eğlence-alay mevzularına işaret eder. Abbâs'a göre hem konu hem şekil itibariyle Endülüs'ün bu birikimi Doğu şiir anlayışının bir taklidinden ibarettir. Bu taklit ise temelde muhdes şairler ve şiir anlayışlarını esas almıştır. Ona göre Ebu Alî el-Kâlî'nin gelişimiyle Endülüs'te kadîm/bedevî Arap şiir tarzı güçlense de muhdes şiirin Endülüs şiir konuları üzerindeki etkisi çok daha güçlüdür. Bu hususta Ebü'l-Atâhiye (ö. 210/825), Ebu Nüvâs (ö. 198/813), İbnü'r-Rûmî (ö. 283/896) ve Ebu Temmâm (ö. 231/846) en fazla öne çıkan isimlerdir. Ancak Ebu Temmâm'ın şekilsel açıdan Endülüs şiirine etkisi hepsinden daha derindir. Ona göre bu sırada Mütenebbî (ö. 354/965), şiir yöntemindeki zorluk/üstünlük ve felsefî hikmeti sebebiyle, Endülüs şiirine en az etki eden isimdir. İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) ise daha çok tabiat konularına etki etmiştir. Abbâs, ortak medeniyet ve miras gerekçesiyle Endülüs şiirinin Doğu şiirine benzemesini bir yere kadar doğal görmesine rağmen Endülüs'ün Doğu'yu taklit konusunda israfı kaçtığını savunur. Endülüs şairleri bu dönemde ölüm gibi manevî ve ruhsal konularda derinleşmemişler ve daha çok yüzeysel tasvîre odaklanmışlardır. Bu ise şiirdeki vahdet ilkesini olumsuz etkilemiştir (s. 90-132). Abbâs'a göre Berberî isyanı Kurtuba'nın şehir yapısını tahrip etmiş ve Emevî hilafetini çökeltmiştir. Bununla beraber tuhaf biçimde ilim ve edebî, alimlerin hicreti ve şahsî kütüphanelerin satılması gibi saiklerle, Kurtuba haricindeki Endülüs şehirlerine de yayılmasına sebep olmuştur. Bu arada İbn Şüheyd (ö. 426/1035) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi şairler Kurtuba'ya mersiyeler kaleme almışlardır. Abbâs'a göre Berberî isyanı edebî açıdan iki olgunun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Birisi biyografik-otobiyografik eserlere

yönelim, diğeri ise tenkit eğiliminin güçlenmesidir. Ona göre İbn Şüheyd ve İbn Hazm her iki açıdan da başat rol oynayan edebiyatçılardır. İbn Hazm'ın *Risâle fî fazli'l-Endelüs* ile *Ṭavku'l-ḥamâme*, İbn Şüheyd'in ise *Ḥânûtü 'Aṭṭâr* ile *Risâletü 'l-tevâbi* ve *'z-zevâbi* eserleri konuyla ilgili önemli örneklerdir. Abbâs'a göre İbn Şüheyd'in *et-Tevâbi* ve *'z-zevâbi* eserinde tenkit mülâhazaları sınırlı olsa bile başta kendi şiir kudreti ve Câhiliyeden kendi asrına kadar gelen şairler ve şiirleri hakkında önemli yargılarda bulunmuştur. Kaliteli şiir için tabiat/doğa unsurunu önemseyen İbn Şüheyd uzun tefekkür karşında bedihe ve irticali öne çıkarmıştır. Abbâs, İbn Hazm'ın Endülüs edebî tenkidinin özgün karakterine kavuşmasında önemli bir paya sahip olduğunu düşünmekle beraber İbn Şüheyd'e oranla etkisinin daha az olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre İbn Hazm şiiri tam anlamıyla tarif etmemiş ve kapsamını çok geniş tutmuştur. Aynı zamanda fıkıh, hadis ve tarih gibi ilimlerle uğraşması onu edebiyat dairesinden uzaklaştırmış ve tenkitte ahlâkî ölçütleri öne çıkarmasına sebep olmuştur (s. 133-150).

“Bu Asırdaki Endülüs Şairleri” başlığını Abbâs, emirlik dönemi şairleri, halifelik dönemi şairleri ve Berberî fitnesinden etkilenen şairler olmak üzere üç döneme ayırarak işler. Hicri 200-300 yılları arasına tekabül eden emirlik döneminin öne çıkan en önemli şairleri Yahya el-Gazâl (ö. 250/864), Ebu Mervân Mü'min b. Sâid (ö. 267/881) ve Muhammed b. Yahya el-Kalfât'tır (ö. 302/916). Ona göre Abbâs b. Nâsîh gibi kadîm şiir mezhebini benimseyen şairler olmakla beraber bu tabakadaki şairlerin çoğu muhdes şairlerin yolunu benimsemişlerdir. Bununla beraber şiirleri henüz tam anlamıyla olgunlaşmamış, tehzîb edilmemiş ve tasvîrler konusunda sanatın gerektiği seviyeye ulaşmamıştır. Abbâs'a göre bu tabakanın en büyük şairi Yahya el-Gazâl'dır. Özellikle tekellüften uzak matbû' olması kayda değerdir. Ayrıca Endülüs şairlerinde çok az bulunan iki önemli hasleti mevcuttur. İlki, şiirlerinin alaycı bir bakış açısıyla kaleme alınması iken ikincisi, tecrübelerine dayanan felsefî nazariyesinin açıklığıdır. Mü'min b. Sâid ise hiciv şiirleriyle bilindiğinden dolayı Endülüs'ün Di'bil'i (ö. 246/860) olarak meşhur olmuştur. Yahya el-Kalfât ise şiirde olduğu kadar dil ve nahivde de yetkin biridir. İyi, matbû' bir şair olduğu belirtilen el-Kalfât'ın şiirlerinin çoğu kayıptır. Gazel gibi konularda güzel şiirleri bulunsa da daha çok hiciv türü şiirleriyle ön plana çıkmıştır (s. 153-181). Hicri 300-399 yılları arasına tekabül eden halifelik dönemi şairlerinin öne çıkan şairleri ise İbn Abdürabbih (ö. 328/940), Ebû Ömer er-Remâdî (ö. 403/1013) ve Şerîf et-Talîk'tir. Abbâs'a göre, Doğu edebiyat birikiminden de çokça istifade ettiği, *el-İkdü'l-ferîd* eseriyle bilinen İbn Abdürabbih bedihî ve irticalî şiir söylediği gibi üzerinde çokça düşünüp tadil ettiği şiirler de söylemiştir. Şiirin birçok konusunda yazan İbn Abdürabbih, Abbâs'a göre, mütakaddim edebiyatçılar tarafından takdir edilse de şiir konusunda felsefî bir derinliğe sahip olmadığı için büyük şairlerden addedilemez. Ebû Ömer er-Remâdî, hocası Yahya b. Hüzeyl (ö. 389) üzerinden bir taraftan Yahya el-Gazâl, diğer taraftan İbn Abdürabbih'in birikimini tevarüs etmiş ve mübalağa konusunda bu üç şairi de geride bırakmıştır. Abbâs'a göre özellikle tasvîr ve teşbîh konusunda öne çıkan Şerîf et-Talîk her ne kadar Endülüs münekkitleri tarafından bu bakımdan İbnü'l-Mu'tez ile mukayese edilmişse de ona göre çok yüzeysel kaldığı söylenebilir. Manadan ve yeni irtibatlar kurmaktan ziyade daha çok nağme ile musîki tarafına ağırlık veren ve alışlagelen teşbîhler yapan et-Talîk'i bu

noktada er-Remâdî gibi çağdaşlarından ayıran kayda değer şiirleri mevcut değildir (s. 182-235). Berberî fitnesinden etkilenen şairler kısmında Abbâs; İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030), İbn Şüheyd ve İbn Hazm'a yer verir. Ona göre Berberî isyanı bu şairlerin hayatında dönüm noktası olduğu için bu şekilde bir taksim uygun olmuştur. Abbâs'a göre İbn Derrâc, Yahya el-Gazâl'in çerçevesini belirlediği, Endülüs şiir birikimini başka bir noktaya taşımayı başarmıştır. Mana ve siyâga/şekil bakımından Mütenebbî ve Ebu Temmâm'ı cem eden İbn Derrâc şiirlerinin tümünde ortalama kaliteyi yakalayan ilk Endülüslü şairdir. Medih konusuyla öne çıkan şair, şiirlerindeki itnâb, bedî unsurları ve tek bir meseleyi tüm detaylarıyla tasvîr etme hususunda ün salmıştır. Farklı/yeni manalara ulaşma gayreti kimi zaman şiirlerini muğlak hale getirmiştir. Abbâs'a göre İbn Şüheyd bir yönüyle kendi dönemine kadar yaşayan Endülüs şairlerinin tabiat/yatkınlık konusunda en iyisi iken öbür taraftan tenkit hususunda da en yetkin kişisidir. *et-Tevâbi'* eseriyle bunu ortaya koymuştur. İbn Derrâc'tan farklı olarak şiir ve nesri birbirine karıştırmamış, yazdıklarında iki alanı tamamen ayırmıştır. Kendini, Mütenebbî hariç, tüm şairlerden üstün gören veya onları geçebileceğini düşünen İbn Şüheyd, bedîhe-irtical ve tekellûf-çaba arasını bir araya getirme hususiyetine sahiptir. Ebu Ali el-Kâlî'nin şiir mezhebinin Endülüs'teki en önemli sonucu olan İbn Şüheyd her ne kadar cinâs ve mûsikîye ehemmiyet verse de sanat bakımından hatırı sayılır bir noktaya ulaşmıştır. Bu sebeple Endülüs'te Doğu şairlerine en fazla yaklaşan isim kabul edilebilir. Abbâs'a göre dil, edebiyat, tarih, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis, felsefe ve mantık gibi birçok ilim dalında behresi olan İbn Hazm bedîhî şiir söyleme kabiliyetine sahip bir şairdir. Abbâs, İbn Hazm'ın genel anlamda güzel şiirlere sahip olmadığını belirtir. Şiire çok önem vermemesi ve çokça irticâlen şiir yazması, diğer ilimlerle olan uğraşının şiire olumsuz yansımaları ve şiirin her mevzuda söylenebileceği düşüncesi gibi hususlar mezkûr tespitin gerekçelerindedir. Bu yüzden şiirleri güzel manalarla dolu olsa bile güzel ifade konusunda eksiktir. Şiirin iyisini kötüsünden ayırma kabiliyetine sahip İbn Hazm, Doğu ve Endülüs şairlerinin birçok şiirini hıfz ettiği için tam anlamıyla kimlerden etkilendiğini tespit etmek Abbâs'a göre mümkün değildir. (s. 236-322)

“Bu Asırdaki Endülüs Nesri” başlığında Abbâs Endülüs nesir sanatının tarihini kısaca ele alır. Ona göre el-Müstansır-Billâh'ın son dönemlerine kadar Endülüs nesri doğal, sade ve süsten uzaktır. Risalelerde görülen seciler kasıttan ziyade doğal şekilde cereyan etmiştir. Ancak İbn Bürd el-Ekber, İbn Derrâc, İbn Hazm, İbn Şüheyd, tarihçi İbn Hayyân (ö. 469/1076) ve İbn Zeydûn (ö. 463/1071) gibi büyük nesir üstatları öncelikle Sehl b. Hârûn (ö. 215/830) ile Câhız (ö. 255/869) daha sonra da Bedüzzamân el-Hemedânî'nin (ö. 398/1008) yazı üslubunu benimsemişlerdir. Ancak Abbâs'a göre İbn Şüheyd ve İbn Hazm gibi Endülüs edebî tenkidini önemli bir noktaya taşıyan bu üstatları nesir konusunda sadece Doğu'nun mukallitleri olarak değerlendirmek yanlıştır. Onlar hem nesir üsluplarındaki çeşitliliği kavrama hem de bunları birbirinden ayırt edebilme idrakine sahiptiler. Şiirde olduğu gibi nesirde özellikle vasıf bu dönemde öne çıkmış ve İbn Bürd el-Asgar (ö. 445/1054) ile İbn Şüheyd'in risalesinde görüldüğü üzere hayal duygusu da revaç bulmuştur. Abbâs'a göre bu dönemde nesir üslubunda çok fazla çeşitlilik göze çarpar. Öyle ki sözgelimi İbn Derrâc ile İbn Şüheyd'in nesir

örnekleri açık biçimde birbirinden ayırmaktadır. Abbâs bu dönem kâtiplerinin birçoğunun risâlelerini şiir beyitleriyle süslediklerini belirtir. Ona göre bu dönemdeki en büyük edebî nesir örnekleri üç tanedir: İbn Abdürabbih'in *el-İkdü'l-ferîd*, İbn Şüheyd'in *Risâletü't-tevâbi' ve 'z-zevâbi'* ile İbn Hazm'ın *Ṭavku'l-ḥamâme* eserleri. İlk eser toplama olduğundan ve Endülüs karakterini yansıtmadığından geriye diğer iki eser kalmaktadır. İbn Şüheyd'in risâledeki temel hedefi güzel şiirlerini ve nesirlerini Câhiliyye-muhdes şairlerin ve Bedüzzamân el-Hemedânî'ye kadar gelen büyük nesir üstatların üstün malzemeleriyle mukayese ederek edebî alandaki yetkinliğini ortaya koymaktır. Risâlede tenkide dair birçok görüşü de mevcuttur. İbn Hazm'ın eserdeki temel gayesi ise kendi şahsi tecrübeleri ve Endülüs birikimi ışığında sevgi/aşk konusunu işlemektir. Bu risâle birçok açıdan Endülüs edebiyatında müstesna bir yere sahiptir. Abbâs'a göre akıcı ve sadece bir dil, güzel bir tertip ile taksim ve ilgi çekici konu ve olaylara sahip risâlenin İbn Hazm gibi büyük bir fıkıh otoritesi tarafından kaleme alınması ayrıca dikkate şayandır. (s. 325-343)

O, eserin ana bölümleriyle yakın ilişkili gördüğü ve "Mülhakât" olarak isimlendirdiği üç başlığı daha kitabına eklemiştir. İbn Hazm'ın Endülüs'ün fazileti hakkındaki risalesi (s. 347-369), İbn Hazm'ın daha önce neşredilmemiş divanından bazı parçaları (s. 370-387) ve diğer Endülüs şairlerinden seçkileri (s. 388-416) bu başlıkta zikretmiştir. Abbâs her ne kadar önsözde seçkilerden bahsetmeyip Yahya el-Gazâl'in daha önce neşredilmeyen bazı şiirlerini zikredeceğini (s.8) belirtse de bu durum kitabın kendisiyle uyuşmamaktadır. Bu durum eserin yapısına zarar vermese de bir eksiklik olarak kaydedilebilir. Ancak İhsân Abbâs'ın eserdeki genel üslubu, konuları tertip etmedeki yetkinliği ve bu kadar uzun bir dönemi ana hatlarıyla ortaya koyma başarısı dikkate alındığında büyük bir iş başardığı ifade edilmelidir. Bu sebeple Endülüs Emevilerin hakimiyeti altında geçen yaklaşık 400 yıllık şiir, nesir ve edebî tenkit birikiminin tarihini, meselelerini ve edebiyatçıları bulmak isteyenler için bu eser temel bir kaynaktır. Ayrıca Abbâs, eserinde bahsi geçen hususları sadece resmetkle kalmamış, güçlü edebî şahsiyetini de konuşturarak önemli tahlil ve tespitler yapmıştır. İlâveten o, Endülüs ve Doğu edebiyat birikimine dair oldukça mühim mukayeseler yapmıştır.